

ઘોરણી : 11

અર્થશાસ્ત્ર

પાઠ : 2

મુજબૂત ખ્યાલો અને સંકલપનાચો

સ્વાધ્યાત્ર

પ્રશ્ન : 1 નીચેના પ્રશ્નોના જવાબનો સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી લખો.

- (1) માનવજીવન માટે વસ્તુ કેટલી ઉપયોગી છે તે બાબત વસ્તુનું
કયું મૂલ્ય દર્શાવે છે ?
- (A) વિનિમય-મૂલ્ય (B) ઉપયોગિતા-મૂલ્ય
(C) વપરાશ-મૂલ્ય (D) આંતરિક-મૂલ્ય

(2) વસ્તુ કે સેવાના બદલામાં ચૂકવાતા નાણાકીય એકમનું પ્રમાણ એટલે...

(A) મૂલ્ય

(B) વિનિમય

(C) કિંમત

(D) સંપત્તિ

(3) નીચેનામાંથી કઈ વસ્તુઓનો સમાવેશ ભૌતિક વસ્તુમાં થાય છે ?

(A) સંગીત

(B) શિક્ષણ

(C) દાક્તરી-સલાહ

(D) ક્રિકેટ

(4) સંપત્તિ નીચે આપેલા વિકલ્પમાંથી કયું લક્ષણ ધરાવતી નથી ?

(A) ઉપયોગિતાનો ગુણ ધરાવે છે.

(B) તેની છત હોવી જોઈએ.

(C) બાહ્યરૂપ ધરાવે છે.

(D) વિનિમયપાત્રતા ધરાવે છે.

(5) 'તમામ કુદરતી સંપત્તિ' એટલે શું ?

(A) મૂડી

(B) શ્રમ

(C) જમીન

(D) સંપત્તિ

(6) નીચેનામાંથી કયો વ્યાપાર ચકનો પ્રકાર નથી ?

- (A) આકસ્મિક આર્થિક પરિવર્તનો
- (B) મોસમી આર્થિક પરિવર્તનો
- (C) અંશતઃ આર્થિક પરિવર્તનો
- (D) દીર્ઘકાળિન આર્થિક પરિવર્તનો

પ્રશ્ન : 2 નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ આપો .

(1) મૂલ્યનો અર્થ જણાવો.

➤ મૂલ્ય એટલે વસ્તુ કે સેવાનું અન્ય વસ્તુના પ્રમાણમાં વિનિમય મૂલ્ય.

(2) સર્વસુલભ વસ્તુઓનો અર્થ અને ઉદાહરણ આપો.

➤ જે વસ્તુ કે સેવાના પુરવઠા પર કોઈનો અંકુશ ન હોય અને જે વસ્તુ કે સેવા સૌને જ્યારે અને જેટલા પ્રમાણમાં જોઈએ ત્યારે મળી રહેતી હોય, તે વસ્તુઓ સર્વસુલભ વસ્તુઓ છે. જેમ કે, હવા, પાણી, સૂર્યપ્રકાશ વગેરે સર્વસુલભ વસ્તુઓ છે.

(3) અર્થશાસ્ત્રમાં નાશવંત વસ્તુઓ કોને ગણવામાં આવે છે ?

➤ જે વસ્તુઓનો વપરાશ કરતાંની સાથે અંત આવે છે અને જે લાંબા ગાળા સુધી ઉપયોગી રહેતી નથી, તે અર્થશાસ્ત્રમાં નાશવંત વસ્તુઓ ગણવામાં આવે છે.

(4) વપરાશી વસ્તુઓનો અર્થ અને ઉદાહરણ આપો.

➤ જે વસ્તુઓ સીધી જ પ્રત્યક્ષ વપરાશ દ્વારા જરૂરિયાત સંતોષે છે, તે વપરાશી વસ્તુઓ છે. જેમ કે, ખોરાક, કપડાં વગેરે વપરાશી વસ્તુઓ છે.

(5) કઈ સંપત્તિ વ્યક્તિગત સંપત્તિ ગણાય છે ?

➤ જે સંપત્તિની માલિકી અને વપરાશ ખાનગી અને વ્યક્તિગત હોય તે
વ્યક્તિગત સંપત્તિ ગણાય છે.

(6) ઉત્પાદનના સાધનોનો અર્થ જણાવો.

➤ વસ્તુ તુછિગુણના સર્જનની પ્રક્રિયામાં મદદરૂપ થતી બાબતોને ઉત્પાદનનાં
સાધનો કહે છે.

(7) મૂડીનો અર્થ જણાવો.

➤ મૂડી એટલે એવી ભૌતિક અને નાણાકીય વस્તુઓ જે ઉત્પાદનમાં
મદદરૂપ થાય છે.

(8) હેબરલરના મતે વ્યાપારચકની વ્યાખ્યા આપો.

➤ હેબરલરના મતે, "અર્થતંત્રમાં વારાફરતી આવતાં સારા અને ખરાબ
આર્થિક પરિવર્તનો એટલે વ્યાપારચક"

(9) વ્યાપારચકના કેટલા તબક્કા છે ? કયા કયા ?

- વ્યાપારચકના ચાર તબકકા છે : (1) તેજુ
(2) ઓટ
(3) મંદી અને
(4) સુધારણા.

પ્રશ્ન : 3 નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ આપો.

- (1) ખાનગી વસ્તુ અને જહેર વસ્તુના તકાવતના બે મુદ્દા જણાવો.
- જે વસ્તુ ખાનગી માલિકીની છે. જેનો વપરાશ વ્યક્તિગત ધોરણે છે અને જેના વપરાશનું ક્ષેત્ર મર્યાદિત છે તે ખાનગી વસ્તુ છે. જ્યારે જે વસ્તુની માલિકી સામૂહિક - સરકારની છે અને જેના વપરાશનું ક્ષેત્ર વિશાળ છે. તે જહેર વસ્તુ છે. ખાનગી વસ્તુમાં સ્પર્ધાત્મકતા અને વંચિતતાનો ગુણ છે, જ્યારે જહેર વસ્તુમાં આ બંને ગુણોનો અભાવ છે.

(2) વસ્તુઓ અને સેવાઓનો અર્થ ઉદાહરણ સાથે સમજાવો.

- વસ્તુઓ : જે ભૌતિક બાબતો દ્વારા માનવીની જરૂરિયાત સંતોષાય છે, તે વસ્તુઓ છે. જેમ કે, ખોરાક દ્વારા માનવીની ભૂખ સંતોષાય છે. તેથી ખોરાક એ વસ્તુ છે.
- સેવાઓ : જે અભૌતિક બાબતો દ્વારા માનવીની માનસિક જરૂરિયાત સંતોષાય છે, તે સેવાઓ છે, જેમ કે, શિક્ષણ દ્વારા જ્ઞાનસાં સંતોષાય છે, સંગીત દ્વારા મનને શાંતિ મળે છે. તેથી શિક્ષણ અને સંગીત સેવાઓ છે.

(3) ટકાઉ વસ્તુઓનો અર્થ ઉદાહરણ આપી સમજાવો.

➤ જે વસ્તુઓનો લાંબા ગાળા સુધી વપરાશ કરી શકાય છે તેને ટકાઉ વસ્તુઓ કહે છે. જેમ કે ફિઝ, ટી.વી , વગેરે લાંબા ગાળા સુધી વપરાશ માં રહી શકે છે. તે ટકાઉવસ્તુઓ છે.

(4) અર્થશાસ્ત્રમાં કઈ વસ્તુઓને વપરાશી વસ્તુઓ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે ?

➤ જે વસ્તુઓ સીધી જ પ્રત્યક્ષ વપરાશ દ્વારા માનવીની જરૂરિયાત સંતોષે છે, તે વસ્તુઓને અર્થશાસ્ત્રમાં વપરાશી વસ્તુઓ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

ઉદાહરણ તરીકે, કપડાં સીધાં જ પ્રત્યક્ષ વપરાશ દ્વારા માનવીના પહેરવેશની જરૂરિયાત સંતોષે છે, ઓરાક સીધી જ પ્રત્યક્ષ વપરાશ દ્વારા માનવીની

ભૂખની જરૂરિયાતને સંતોષે છે. તેથી કપડાં અને ખોરાક વપરાશી વસ્તુઓ છે.

(5) વ્યક્તિગત સંપત્તિ અને સામાજિક સંપત્તિનો અર્થ આપો.

- જે સંપત્તિની માલિકી અને વપરાશ ખાનગી અને વ્યક્તિગત હોય, તે વ્યક્તિગત સંપત્તિ ગણાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, મકાનની માલિકી અને વપરાશ ખાનગી અને વ્યક્તિગત છે. તેથી તે વ્યક્તિગત સંપત્તિ છે. જે સંપત્તિની માલિકી અને વપરાશ સમાજ-સમૂહ દ્વારા થતો હોય, તે સામાજિક સંપત્તિ ગણાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, રેલવે, પોસ્ટ વર્ગે સામાજિક સંપત્તિ છે.

(6) પ્રો. માર્શલના મતે સંપત્તિનો અર્થ જણાવો.

➤ માર્શલના મતે, 'જે વસ્તુ ઉપયોગી હોય, અછતવાળી હોય, વિનિમયપાત્ર હોય અને જેના પર વ્યક્તિગત માલિકી થઈ શકતી હોય તે સંપત્તિ છે.'
મકાન, જમીન, સોના - ઝવેરાત ઉપયોગી છે. ભવિષ્યમાં ઉલ્લી થનારી જરૂરિયાતો માટે વિનિમયક્ષમ છે. માલિકીપણાનો ગુણ ધરાવે છે, તેથી આ બધી વસ્તુઓ સંપત્તિ છે.

(7) ઉત્પાદનનો અર્થ સમજાવો.

➤ જે પ્રક્રિયા દરમિયાન સ્થળ, સ્વરૂપ અને સમય બદલામાં વસ્તુના તુછિંગુણ , ઉપયોગિતામાં વધારો થાય છે. તે પ્રક્રિયા ઉત્પાદન કહેવાય છે. ઉત્પાદનમાં

જમીન, મૂડી, શ્રમ, નિયોજક એ ચારેય સાધનો સરખા મહત્વના છે.

(8) ઉત્પાદનના સાધન સંદર્ભમાં શ્રમનો અર્થ જણાવો.

➤ શ્રમ એટલે કોઈ વ્યક્તિની દેખરેખ અને માર્ગદર્શન હેઠળ વળતરની અપેક્ષા સાથે કરવામાં આવતું માનસિક કે શારીરિક કાર્ય. શ્રમ કરનાર શ્રમિક કહેવાય છે. શ્રમ અને શ્રમિક અવિભાજ્ય છે. શ્રમનો સંગ્રહ થઈ શકતો નથી, તે સામાજિક – માનસિક કારણોસર ઉત્પાદનનું સૌથી ઓછું ગતિશીલ સાધન છે. શ્રમનો પુરવઠો વસ્તી પર આધારિત છે. શ્રમ માટે ચૂકવાતું વળતર વેતન કહેવાય છે.

પ્રશ્ન : 4 નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર જવાબ આપો.

(૧) કિંમત અને મૂલ્યનો અર્થ આપો.

➤ કિંમત : કિંમત એટલે વસ્તુ કે સેવાના બદલામાં ચૂકવવાતા નાણાકીય એકમનું પ્રમાણ. જેમ કે, 1 ગ્રામ સોના માટે ચૂકવવામાં આવતાં નાણાં 1 ગ્રામ સોના ની કિંમત છે.

➤ મૂલ્ય : મૂલ્ય એટલે કોઈ વસ્તુ કે સેવાના બદલામાં મળતી અન્ય વસ્તુના પ્રમાણમાં વિનિમય મૂલ્ય. જેમ કે, 1 ગ્રામ સોનાના બદલામાં 10 ગ્રામ ચાંદી મળતી હોય, તો 1 ગ્રામ સોનાનું મૂલ્ય 10 ગ્રામ ચાંદી છે.

વ्यवहार मાં મૂલ્યને (1)ઉપયોગિતા મૂલ્ય અને (2)વિનિમય મૂલ્ય તરીકે જોવામાં આવે છે.

ઉપયોગિતા મૂલ્ય : કોઈ વस્તુ માનવીને કેટલી ઉપયોગી છે તે તેનું ઉપયોગિતા મૂલ્ય દર્શાવે છે. જેમ કે, હવા,પાણી,ખોરાક વગેરે માનવજીવન માટે અત્યંત જરૂરી છે, તેથી તેમનું ઉપયોગિતા મૂલ્ય ખૂબ ઊંચું છે.

વિનિમય મૂલ્ય : કોઈ વસ્તુના બદલામાં અન્ય વસ્તુના કેટલા એકમો મળે છે,તે તેનું વિનિમય મૂલ્ય દર્શાવે છે. જેમ કે, 1 કિગ્રા જુવારના બદલામાં 700 ગ્રામ મકાછ મળતી હોય, તો 1 કિગ્રા જુવારનું વિનિમય મૂલ્ય 700 ગ્રામ મકાછ ગણાય. વસ્તુનું ઉપયોગિતા મૂલ્ય હોય તો તેનું વિનિમય મૂલ્ય હશે તેમ કહી શકાય નહીં, પરંતુ જેનું વિનિમય મૂલ્ય હોય તેનું ઉપયોગિતા

મૂલ્ય હોય જ. જે વસ્તુનું ઉપયોગિતા મૂલ્ય ખૂબ ઊચું હોય તે વસ્તુનું વિનિમય મૂલ્ય ખૂબ નીચું રહે છે, જ્યારે જે વસ્તુનું ઉપયોગિતા મૂલ્ય નીચું હોય તે વસ્તુનું વિનિમય મૂલ્ય ઊચું હોય છે.

- (2) વસ્તુઓના પ્રકારો જણાવી વપરાશી વસ્તુઓ અને ઉત્પાદક વસ્તુઓનો ખ્યાલ ઉદાહરણ આપી સમજાવો.
- માનવીની જરૂરિયાત સંતોષતી ભૌતિક બાબતોને વસ્તુઓ કહે છે. વસ્તુઓ ના ચાર પ્રકાર છે : (1) ભૌતિક વસ્તુઓ અને અભૌતિક વસ્તુઓ,
(2) સર્વસુલભ વસ્તુનો અને આર્થિક (અછતવાળી) વસ્તુઓ,
(3) ટકાઉ વસ્તુઓ અને નાશવંત વસ્તુઓ.

ખાનગી વस્તુઓ અને જાહેર વસ્તુઓ. - વપરાશી વસ્તુઓ : જે વસ્તુઓ સીધી જ પ્રત્યક્ષ વપરાશ દ્વારા માનવીની જરૂરિયાત સંતોષે છે, તે વપરાશી વસ્તુઓ કહેવાય છે. દા.ત., કપડાં, ખોરાક વગેરે માનવીની જરૂરિયાતને સીધી જ સંતોષે છે. ઉત્પાદકવસ્તુઓ: જે વસ્તુઓ ઉત્પાદન દ્વારા માનવીની જરૂરિયાતને પરોક્ષ રીતે સંતોષે છે, તે ઉત્પાદક વસ્તુઓ છે. કપડ બનાવવા માટે વપરાતું રૂ અને રૂ માટે કપાસની ખેતી જરૂરી છે. અહીં રૂ અને કપાસ ઉત્પાદક વસ્તુઓ છે. તે જ રીતે ખોરાક તૈયાર કરવા માટેના જરૂરી સાધનો જેવાં કે, ગેસ, પાણી, વાસણો, મસાલા વગેરે ઉત્પાદક વસ્તુઓ છે.

(3) સંપત્તિના પ્રકારો જણાવી રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંપત્તિનો ખ્યાલ ઉદાહરણ આપી સમજાવો.

- જે વસ્તુ ઉપયોગી હોય, અછતવાળી હોય, વિનિમયપાત્ર હોય અને જેના પર વ્યક્તિગત માલિકી થઈ શકતી હોય તે સંપત્તિ છે. સંપત્તિના બે પ્રકારો છે.
 - (1) વ્યક્તિગત સંપત્તિ તથા સામાજિક સંપત્તિ તથા
 - (2) રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંપત્તિ.

રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ : જે સંપત્તિ દેશની માલિકીની હોય છે, તે રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ કહેવાય છે. દેશની ઐતિહાસિક ઇમારતો, દેશનાં નદી, પર્વત, ઘનિજો, જહેર રસ્તાઓ વગેરે રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય સંપત્તિ : જે સંપત્તિની માલિકી આંતરરાષ્ટ્રીય હોય, તે આંતરરાષ્ટ્રીય સંપત્તિ કહેવાય છે. જુદા જુદા દેશો સાથે સંકળાયેલ સંસ્થાઓ જેવી કે, ITO (International Trade Organisation), ICC (International Chamber of Commerce), WMF (World Monetary Fund) વગેરે આંતરરાષ્ટ્રીય સંપત્તિ ગણી શકાય.

(4) ઉત્પાદન-સાધનનો અર્થ ઉદાહરણ આપી સમજાવો.

➤ ઉત્પાદન-પ્રક્રિયામાં મદદ કરનારી બાબતો ઉત્પાદનનાં સાધનો છે. જમીન, મૂડી, શ્રમ, નિયોજક ઉત્પાદનનાં ચાર સાધનો છે. આ બધાં સાધનો ઉત્પાદનમાં સરખાં મહત્વનાં છે. જમીન કુદરતી બક્ષિસ છે, હવા, પાણી,

સુર્યપ્રકાશ, આબોહવા, ખાણ, પર્વત, નદી, તમામ કુદરતી પરિબળો જમીન છે. જમીન અગતિશીલ છે અને તેમાંથી મળતું વળતર ભાડું છે. વળતરની અપેક્ષા કરવામાં આવતું શારીરિક કે માનસિક કાર્ય તે શ્રમ છે. ઉત્પાદનના આ સાધનનો સંગ્રહ થઈ શકતો નથી અને તે સૌથી ઓછું ગતિશીલ સાધન છે. શ્રમના બદલામાં મળતું વળતર વેતન કહેવાય છે. ઉત્પાદનનું અગત્યનું સાધન મૂડી છે. જે માનવસજ્જિત અને ઉત્પાદનનું સૌથી વધુ ગતિશીલ સાધન છે. મુડીના રોકાણનું વળતર, વ્યાજ છે. ઉત્પાદનનાં સાધનો જમીન, શ્રમ ને મુડી નું સંયોજન કરી ઉત્પાદનનું આયોજન કરનાર નિયોજક છે, તે જોખમ ઉઠાવી ઉત્પાદનનાં સાધનોની વ્યવસ્થા કરે છે. અને આવક

મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ તેને મળતું વળતર અનિશ્ચિત છે. નિયોજકનું વળતર નફો છે.

(5) વ્યાપારચકની વ્યાખ્યા આપી તેના આધારે વ્યાપારચકના મહત્વના તબક્કાઓ જણાવો.

- હેબરલરના મતે, “અર્થતંત્રમાં વારાફરતી આવતાં સારાં અને ખરાબ આર્થિક પરિવર્તનો એટલે વ્યાપારચક”
- જ્યારે હોટ્રેના મતે, “વ્યાપારના સારા અને ખરાબ તબક્કાઓ જે વારાફરતી આવે છે, તે વ્યાપારચક છે.”

➤ વ્યાપારના મહત્વના તબક્કાઓ

(1)તેજી, (2)ઓટ, (3)મંદી અને (4)સુધારણા

છ.તેજીના તબક્કામાં વ્યાપાર પ્રવૃત્તિ ઉચ્ચતમ કક્ષાએ જોવા મળે છે.

મુડીરોકણ અને રોજગારીનો ઊંચો દર જોવા મળે છે. ઓટના તબક્કામાં પ્રજાની વપરાશ ઘટતા દરે વધતાં અર્થતંત્રમાં નરમાઈ જોવા મળે છે. નક્કે ઘટતા નવા મૂડીરોકણ થતાં નથી.મંદીના તબક્કામાં મૂડીરોકણ અને રોજગારીમાં ઘટાડો થવા લાગે છે સુધારણાના તબક્કામાં માંગ વધતાં નક્કે મળવાની આશા સર્જીય છે અને અર્થતંત્ર સુધારા તરફ ગતિ કરે છે.

પ્રશ્ન : 5 નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારપૂર્વેક જવાબ આપો.

(૧) સંપત્તિનો અર્થ આપી સંપત્તિનાં લક્ષણો વિગતે સમજાવો.

➤ આલ્ફેડ માર્શિલના મતે, "જે વસ્તુ ઉપયોગી હોય, અછતવાળી હોય, વિનિમયપાત્ર હોય અને જેના પર વ્યક્તિગત માલિકી થઈ શકતી હોય તે સંપત્તિ છે."

સંપત્તિનાં લક્ષણો :

૧. સંપત્તિ ઉપયોગિતાનો ગુણ ધરાવે છે : સંપત્તિનું પ્રથમ લક્ષણ ઉપયોગિતા છે. સંપત્તિ માનવજરૂરિયાતો સંતોષવાનો ગુણ ધરાવે છે. મકાન, વાહન, સોના-ચાંદી-હીરાનાં ઘરેણાં વગેરે માનવીની ઉપયોગી વસ્તુઓ છે. તેથી તે

સંપત્તિ છે.

2. સંપત્તિ અછતનો ગુણ ધરાવે છે : સર્વસુલભ વस્તુઓ ઉપયોગી હોવા છતાં સંપત્તિ નથી, કારણ કે તે વિનિમયપાત્ર નથી. અછત હોય તેવી વસ્તુઓ ઉપયોગી છે અને વિનિમય મૂલ્ય ધરાવે છે. આમ, અછતવાળી વસ્તુ સંપત્તિ ગણાય. ઘરેણાં ઉપયોગિતાનો ગુણ ધરાવે છે અને તે સર્વસુલભ નથી. તેથી તે સંપત્તિ છે.
3. સંપત્તિ ભૌતિક કે બાહ્ય રૂપ ધરાવે છે : વ્યક્તિની વિચારશક્તિ એ તેનો આંતરિક ગુણ છે, જેનો વિનિમય થઈ શકતો નથી. તેથી તે સંપત્તિ નથી. સંપત્તિ ભૌતિક બાહ્ય રૂપ ધરાવતી હોવી જોઈએ. વૈજ્ઞાનિક શોધ બાહ્ય રૂપ ધરાવે છે અને તે વૈજ્ઞાનિકની માલિકીની થઈ શકે. તેથી તે વૈજ્ઞાનિકની

સંપત્તિ ગણાય છે.

4. સંપત્તિ વિનિમયનો ગુણ ધરાવે છે : જો વસ્તુ ઉપયોગી હોય , ભૌતિક સ્વરૂપ ધરાવતી હોય પરંતુ વિનિમયપાત્ર ન હોય, તો તે સંપત્તિ નથી. સંપત્તિનું અગત્યનું લક્ષણ વિનિમયપાત્ર છે, સંપત્તિ વ્યક્તિની વર્તમાન જરૂરિયાતોની સાથે ભવિષ્યમાં ઉભી થનારી જરૂરિયાતોને સંતોષવાનો ગુણ ધરાવે છે. મકાન, જમીન, ઝવેરાત માનવીની વર્તમાન જરૂરિયાતો સંતોષે છે અને ભવિષ્યમાં આ વસ્તુઓ વેચીને તે અન્ય જરૂરિયાતો પણ સંતોષે છે.
5. સંપત્તિ ટકાઉપણાનો ગુણ ધરાવે છે : જે વસ્તુઓ ઉપયોગી હોય પણ જેના જથ્થાને લાંબા સમય સુધી રાખી શકાતો નથી, તે સંપત્તિ નથી. જેમ કે;

એત ઉત્પાદન, શ્રમિકનો શ્રમ વગેરે. આમ, સંપત્તિમાં ટકાઉપણાનો ગુણા
હોવો જરૂરી છે. જો કે ટેકનોલોજીના ઉપયોગથી વસ્તુઓને લાંબા ગાળા
સુધી ઉપયોગી રાખી શકાય, તો તે સંપત્તિ બને. જેમ કે, કોલ્ડ સ્ટોરેજમાં
મુકેલી વસ્તુઓ લાંબો સમય ટકી શકે છે. જમીન, મકાન, ઝવેરાત વગેરે
સંપત્તિ છે. કારણ કે, તે વધો સુધી ટકી રહે છે.

(2) અર્થતંત્રમાં આવતાં ચકાકાર આર્થિક પરિવર્તનોના પ્રકારોની વિસ્તૃત
માહિતી આપો.

➤ અર્થતંત્રમાં ઉથલ-પાથલ તથા અસમતુલાઓ વગેરે ચકાકાર પરિવર્તનો
આવ્યા કરતાં હોય છે. આવાં પરિવર્તનો આર્થિક પરિવર્તનો તરીકે

ઓળખાય છે, જે ચાર પ્રકારના હોયછે : આકસ્મિક, મોસમી, દીર્ઘકાળીન અને ચક્કવાત.

1. આકસ્મિક આર્થિક પરિવર્તનો : અર્થતંત્રમાં આકસ્મિક કારણે આવતાં અણાધાર્યા પરિવર્તનો આકસ્મિક આર્થિક પરિવર્તનો છે. જેમ કે; અતિવૃદ્ધિ, વાવાઝોડું, દુષ્કાળ વગેરેને કારણે અર્થતંત્રમાં આવતાં પરિવર્તનો. આવાં આકસ્મિક પરિવર્તનો અર્થતંત્રમાં લાંબા ગાળાની અસરો સજો છે. આકસ્મિક પરિવર્તનો કેટલીક વાર અર્થતંત્રના કોઈ એક ભાગ છે. પ્રદેશ પુરતાં સીમિત હોય છે.

2. મોસમી આર્થિક પરિવર્તનો : અર્થતંત્રમાં ઋતુ આધારિત આવતાં પરિવર્તનો મોસમી આર્થિક પરિવર્તનો છે. શિયાળો, ઉનાળો અને

યોમાસાની ઋતુ મુજબ બજારમાં વસ્તુઓની માંગ જુદી જુદી હોય છે અને તે મુજબ ઉત્પાદન-રોજગારીમાં પણ પરિવર્તનો આવે છે. આવાં પરિવર્તનોનું ચક્ક દર વર્ષે ચાલ્યા કરે છે અને તેમાં સમયાંતરે પરિવર્તન આવ્યા કરે છે,

3. દીર્ઘકાળીન આર્થિક પરિવર્તનો : કોઈ ચોક્કસ દિશામાં લાંબા સમય સુધી અર્થતંત્રમાં પરિવર્તન થતું રહે છે, જેને દીર્ઘકાળીન આર્થિક પરિવર્તનો કહે છે. આવાં પરિવર્તનો અર્થતંત્રનું વલણ દર્શાવે છે. જેમ કે, લાંબા ગાળા સુધી દેશની વસ્તીનું વધવાનું વલણ છે, ગતિશીલ અર્થતંત્રમાં આવાં પરિવર્તનો એક જ દિશામાં હોય છે, ચક્કાકાર હોતાં નથી.

4. ચક્કવાત આર્થિક પરિવર્તનો : કોઈ સમયગાળા દરમિયાન સજ્ઞતાં ઉધ્વર્ગામી અને અધોગામી આર્થિક પરિવર્તનો ચક્કવાત આર્થિક પરિવર્તનો

છે. આવાં પરિવર્તનો અનિશ્ચિત હોવા છતાં ઓળખી શકાય તેવા હોય છે.
તેજુ, મંદી જેવા વ્યાપારીયકોક ચક્કવાત આર્થિક પરિવર્તનો છે.

(3) ઉત્પાદનનો અર્થ આપી ઉત્પાદનના સાધનો વિશે ચર્ચા કરો.

➤ ઉત્પાદનનો અર્થ : માનવીની જરૂરિયાત સંતોષી શકે તે મુજબ વસ્તુ કે સેવાને ઉપયોગી સ્વરૂપ આપવું તે ઉત્પાદન છે. બીજુ રીતે, ઉપયોગિતા ગુણ (તુષ્ટિગુણ)નું સર્જન કરવાની પ્રક્રિયા એટલે ઉત્પાદન.

દા. ત., રૂમાંથી કાપડ બનાવવાની પ્રક્રિયા ઉત્પાદન છે.

ઉત્પાદનનાં સાધનો: તુષ્ટિગુણના સર્જનની પ્રક્રિયામાં મદદરૂપ થતી બાબતોને ઉત્પાદનનાં સાધનો કહે છે. ઉત્પાદનનાં મુખ્યત્વે ચાર સાધનો છે.

(1) જમીન, (2) મૂડી, (3) શ્રમ અને (4) નિયોજન.

આ ચાર સાધનોની ચર્ચા નીચે મુજબ કરીશું :

1. જમીન :

જમીનનો અર્થ : અર્થશાસ્ત્રની પરિભાષામાં 'જમીન' એટલે દરેક પ્રકારની કુદરતી સંપત્તિ. પૃથ્વીની સપાઠી પર આવેલા જંગલો, નદીઓ, પર્વતો વગેરે. પૃથ્વીના પેટાળમાંની ખનિજસંપત્તિ તેમજ વાતાવરણમાંના પ્રાકૃતિક ઘટકો હવા, પ્રકાશ વગેરે દરેક પ્રકારની પ્રતિનિભિત સંપત્તિનો 'જમીન'માં સમાવેશ થાય છે. 'જમીન' એ કુદરતી બક્ષિસ છે. માનવસજ્જિત સાધન નથી. મોટા ઉદ્યોગો માટેનો કાચો માલ 'જમીન' પૂરો પાડે છે.

જમીનનાં લક્ષણો :

- (i) કુદરતી ભેટ : જમીન એ કુદરતી બક્ષિસ છે. તેથી તેનું ઉત્પાદન ખર્ચ શૂન્ય છે. જમીનના પુરવઠા ઉપર સંપૂર્ણ અંકુશ મેળવી શકાતો નથી, તેમજ તેનું નિમોણ કરી શકાતું નથી.
- (ii) સ્થિર પ્રમાણ : જમીનનો પુરવઠો કાયમી ધોરણે સ્થિર છે. તેમાં વધારો કે ઘટાડો કરવાનું મનુષ્ય માટે શક્ય નથી. તેથી માનવીએ બુદ્ધિપૂર્વકના આયોજન અને ટેકનોલોજી દ્વારા જમીનનો કાર્યક્ષમ ઉપયોગ કરવો જરૂરી છે. કે મનુષ્ય જંગલો, ખનિજો વગેરેનો ઉપયોગ કરી કુદરતી સંપત્તિમાં ઘટાડો કરી શકે છે, તો દરિયો પૂરીને અલ્પ પ્રમાણમાં જમીનનો પુરવઠો વધારી પણ શકે છે. લાંબા સમયગાળામાં કુદરતી સંપત્તિમાં આકસ્મિક ફેરફારો થઈ શકે છે.

(iii) ગતિશીલતા : જમીનની ગતિશીલતા મર્યાદિત છે, જમીન ભૌતિક ગતિશીલતા ધરાવતી નથી, જેમ કે, કોલસાની ખાણ કે કોઈ ખેતરને એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે લઈ જઈ શકતાં નથી. જમીન વ્યાવસાયિક ગતિશીલતા ધરાવે છે. જેમ કે, ખેતરની જમીન કારખાનાં માટે ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે.

(iv) અપાર વૈવિધ્ય : અપાર વૈવિધ્ય અને ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિઓ જમીનમાં વિવિધતા જોવા મળે છે. જેમ કે, કચ્છના રણની જમીન અને પંજાબનાં મેદાનોની જમીનમાં ઘણી વિવિધતા છે. જમીનની ગુણવત્તા એકસરખી હોતી નથી. જેમ કે, નાઈલ નદીની જમીન અને સહરાના રણની જમીન ગુણવત્તાની દૃષ્ટિઓ એકસરખી નથી.

(v) વળતર : જમીનના ઉપયોગથી મળતા વળતરને 'ભાડું' કહેવામાં આવે છે.

2. મૂડી :

‘મૂડી’નો અર્થ : અર્થશાસ્ત્રની પરિભાષામાં ‘મૂડી’ એટલે ઉત્પાદનકાર્યમાં ઉપયોગી થતાં માનવસજ્જિત ભૌતિક સાધનો. મૂડી નાણાકીય સ્વરૂપની પણ હોય છે. ઉત્પાદન કાર્ય માટે રોકવામાં આવેલાં કે ફાળવવામાં આવેલાં નાણાં મૂડી ગણાય.

“મૂડી”નાં લક્ષણો :

(i) માનવસજ્જિત સાધન : માનવશ્રમ અને કુદરતી સાધનોનાસંયોજન દ્વારા માનવી મૂડીનું સર્જન કરે છે. લોકો પોતાની બચત ઉત્પાદકીય પ્રવૃત્તિઓમાં રોકી નાણાકીય મૂડીનું સર્જન કરે છે.

(ii) ગતિશીલતા : મૂડી ઉત્પાદનનું સૌથી વધુ ગતિશીલ સાધન છે. છે તે

ભૌગોલિક ગતિશીલતા ધરાવે છે. જેમ કે, ઉત્પાદન માટેનાં જરૂરી યંત્રો, નાણાં વગેરેની દૂરદૂરના સ્થળ સુધી હેરકેર થાય છે. કે તે વ્યાવસાયિક ગતિશીલતા ધરાવે છે. જેમ કે, એક કંપનીના શેરોમાં રોકેલાં નાણાં પાછાં લઈ અન્ય કોઈ કંપનીના શેરોમાં રોકી શકાય છે.

(iii) વિનિમયપાત્રતા : મૂડીના ઉપયોગથી શ્રમિકોની કાર્યક્ષમતા વધે છે અને તેથી ઉત્પાદનમાં વધારો થાય છે. યંત્રોનો ઉપયોગ વધારવાથી શ્રમિકોની ઉત્પાદકતામાં વધારો થાય છે. કામ કરવાની ઝડપ વધે છે અને કામનો બોજો હળવો થઈ જાય છે.

(iv) વળતર : મૂડીને મળતું વળતર 'વ્યાજ કહેવાય છે.

3. શ્રમ :

'શ્રમ'નો અર્થ: અર્થશાસ્ત્રની પરિભાષામાં 'શ્રમ' એટલે વળતરની અપેક્ષાએ કરવામાં આવતી કોઈ પણ શારીરિક કે માનસિક કામગીરી. શિક્ષક વર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓને ભણાવે તે શ્રમ ગણાય, પરંતુ ઘેર.પોતાના બાળકને ભણાવે તે શ્રમ નથી.

'શ્રમ'નાં લક્ષણો :

- (1) શ્રમ નાશવંત છે : 'શ્રમને ભાવિ વપરાશ માટે સાચવી શકાતો નથી. શ્રમિક એક દિવસ કામ ન કરે, તો તેના એક દિવસના શ્રમનો નાશ જ થઈ જાય છે. શ્રમનો સંગ્રહ શક્ય ન હોવાથી શ્રમની સોદાશક્તિ નીચી રહે છે.
- 2) શ્રમ અને શ્રમિક અવિભાજ્ય છે: શ્રમને શ્રમિકથી જુદો પાડી શકાતો નથી.

શ્રમિક એક જગ્યાએ રહે અને તેનો શ્રમ જ છુપાયએ ઉપાદન-કાર્ય કરે એમ બની શકતું નથી. આમ, શ્રમ અને શ્રમિક અવિભાજ્ય છે.

3) દરેક શ્રમિકની કાર્યક્ષમતા જુદી જુદી હોય છે કે એક જ પ્રકારનું કામ કરતા જુદા જુદા શ્રમિકોની કામ કરવાની ઝડપ અને તેમના કામમાં તફાવત જોવા મળે છે. શ્રમિકોની કાર્યક્ષમતા જુદી જુદી હોવાને કારણે કેટલીક વાર એક જ પ્રકારના કામમાં તેમના વેતનમાં તફાવતો જોવા મળે છે.

(4) શ્રમ ગતિશીલ છે : શ્રમ ભૌગોલિક ગતિશીલતા ધરાવે છે. જેમ કે, રોજગારી માટે શ્રમિકો જુદા જુદા પ્રદેશોમાં હેરાફેરી કરે છે. વ્યાવસાયિક ગતિશીલતા ધરાવે છે. જેમ કે, શાળાનો પટાવાળો ઉચ્ચ અભ્યાસ કરી સમય જતાં શિક્ષક બની જાય, કુદુંબ પ્રત્યેની જવાબદારીઓ, ભાષાના પ્રશ્નો, શૈક્ષણિક લાયકાત,

રહેણી કરણીના તફાવતો વગેરે કારણોને લીધે શ્રમની ગતિશીલતા ઘટે છે કે વધે પણ છે.

(5) વળતર : અર્થશાસ્ત્રની પરિભાષામાં મજૂર હોય કે મેનેજર બંને શ્રમિક છે. શ્રમને મળતું વળતર 'વેતન' કહેવાય છે.

4. નિયોજક :

નિયોજકનો અર્થ : ઉત્પાદનનાં સાધનોનું સંયોજન કરનારને નિયોજક કહેવામાં આવે છે. નિયોજક ઉત્પાદન એકમ શરૂ કરે છે. અને તેના સંચાલન અંગેના મહત્વના નિર્ણયો સ્વતંત્ર રીતે લે છે. ઉત્પાદક એકમના નફા-નુકસાનની સંપૂર્ણ જવાબદારી નિયોજકને શિરે રહે છે. નિયોજક ઉત્પાદનનાં સાધનો જમીન, મૂડી અને શ્રમને નિશ્ચિત વળતર આપે છે. પરંતુ તેનું વળતર

નિશ્ચિત નથી.

નિયોજકનાં લક્ષણો :

- (1) નિયોજક ઉત્પાદન એકમ અંગે આર્થિક નિર્ણયો કરે છે.
- (2) તે ઉત્પાદન -પ્રવૃત્તિમાં રહેલી અનિશ્ચિતતાઓ અંગે જોખમ ઉઠાવે છે,
- (3) તે નવી વસ્તુ, નવાં ક્ષેત્રો શોધી નવી ઉત્પાદન-પદ્ધતિ વિકસાવે છે.
- (4) તે વસ્તુમાં વૈવિધ્ય અને ગુણવત્તાનો લાભ ગ્રાહકોને આપે છે.
- (5) નિયોજકના વળતરને નફો કહે છે.

Thanks

For watching